

Προλεγόμενα

Στο έργο του *Η Δημοκρατία στην Αμερική*, τη διεισδυτικότερη ίσως ανάλυση των κοινωνικών και πολιτισμικών θεμελίων της πλουραλιστικής δημοκρατίας που γράφτηκε ποτέ, ο Αλεξίς ντε Τοκβίλ πρότεινε ότι –σε αντίθεση με τις ευρωπαϊκές συνθήκες– η αμερικανική εμπειρία έδειξε πως η θρησκεία και η δημοκρατία μπορούσαν κάλλιστα να συμβαδίζουν. Στην πραγματικότητα, οι ίδιοι οι Αμερικανοί πίστευαν ότι η ευρωστία των δημοκρατικών τους θεσμών χρωστούσε πολλά στις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις. Υπήρχε όμως ένας κρίσιμος, μολονότι παράδοξος, όρος: η εκκλήσια και το κράτος έπρεπε να διατηρούνται χωριστά. Παρότι ο Τοκβίλ δεν το διατύπωσε με τόσο πολλά λόγια, η εικόνα που φιλοτέχνησε ήταν αυτή μιας σιωπηρής διαπραγμάτευσης μέσω της οποίας η θρησκεία κρατιόταν μακριά από την πολιτική και η πολιτική δεν παρενέβαινε στη θρησκεία. Επειδή ακριβώς ο αμερικανικός κλήρος το είχε καταλάβει καλά αυτό, στάθηκε ο ρόλος του τόσο αξιοσημείωτος στην αμερικανική κοινωνία: η επιρροή του στο ποίμνιο ήταν συνάρτηση της πολιτικής του περίσκεψης.

Πληροφορήθηκα με έκπληξη ότι δεν συμμετείχαν σε δημόσιες συγκεντρώσεις· δεν είδα ούτε έναν απ' αυτούς στη διοίκηση και δεν αντιπροσωπεύονταν καν στις νομοθετικές συνελεύσεις. Σε πολλές πολιτείες ο νόμος τούς αποκλείει από την πολιτική ζωή· η κοινή γνώμη τούς αποκλείει από παντού. Και όταν στράφηκα να ερευνήσω το πνεύμα που επικρατούσε στον κλήρο, ανακά-

λυφα ότι τα περισσότερα από τα μέλη του έδειχναν να παραιτούνται οικειοθελώς από την άσκηση της εξουσίας και ότι θεωρούσαν καύχημα του επαγγέλματός τους την αποχή από την πολιτική...

... Είδαν ότι θα έπρεπε ν' απαρνηθούν τη θρησκευτική επιρροή εάν ήθελαν να αγωνιστούν για πολιτικές εξουσίες και προτίμησαν να αρνηθούν την κρατική υποστήριξη παρά να εμπλακούν στα σκαμπανεβάσματά της¹.

Εκατό χρόνια πριν, οι περισσότεροι προοδευτικοί υπέρμαχοι της εκκοσμίκευσης θεωρούσαν δεδομένο ότι το πρότυπο που ο Τοκβίλ πίστευε πως είδε στις Ηνωμένες Πολιτείες θα γινόταν σταδιακά παγκόσμιο. Κατ' αυτούς η νεωτερικότητα συνεπαγόταν, μεταξύ άλλων, την πολιτική περιθωριοποίηση της θρησκείας. Οι θρησκευτικέςπίστεις μπορεί να επιβίωναν. Μπορεί ακόμη και να ευημερούσαν, όπως πίστευε ο Τοκβίλ ότι ευημερούσαν στις Ηνωμένες Πολιτείες· βαθμιαία ωστόσο θα εξαφανίζονταν από τη δημόσια σφαίρα. Η πίστη θα ήταν ιδιωτική υπόθεση χωρίς καμία πολιτική σημασία. Η πολιτική θα αφορούσε ζητήματα –την προώθηση της ευημερίας, την κατανομή των πόρων, τη σύγκρουση των τάξεων, την άνοδο και την πτώση των εθνών– με τα οποία η θρησκευτική ομολογία δεν θα είχε καμία σχέση.

Ολοφάνερα κάτι τέτοιο δεν συνέβη. Ακόμα και στις Ηνωμένες Πολιτείες, την παραδειγματική σύγχρονη κοινωνία για πολλούς, ο πολιτικός ρόλος της θρησκείας παραμένει τόσο παρεμβατικός όσο και καθοριστικός. Στην πραγματικότητα, είναι κατά πολλούς τρόπους πιο παρεμβατικός σήμερα απ' ό,τι πίστευε ο Τοκβίλ ότι ήταν εκατόν εβδομήντα χρόνια πριν. Οπωσδήποτε ο κλήρος –ή εν πάση περιπτώσει ένα σημαντικό κομμάτι του– δεν επιδεικνύει πλέον εκείνη την πολιτική περίσκεψη που τόσο πολύ τον εντυπωσίασε. Όπως ο ατυχής γερουσιαστής Μακείν ανα-

κάλυψε την περίφημη Τρίτη του 2000, η θρησκευτική δεξιά έχει τώρα μια δικλίδα ασφαλείας μέσα στο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα· και όπως απέδειξε ο πρόεδρος Κλίντον στη διάρκεια της υπόθεσης Μόνικα Λεβίνσκι, η δημόσια επίδειξη μιας υποκριτικής θρησκευτικότητας, η οποία στο μεγαλύτερο μέρος της δυτικής Ευρώπης θα επέσυρε την περιφρόνηση ή το χλευασμό, είναι πιθανώς ο καλύτερος τρόπος για έναν πολιτικό, που πιάστηκε με κατεβασμένα τα παντελόνια του, να στηρίζει την πολιτική καριέρα του. Ο κάπως αριστοκρατικός διαφωτιστικός σκεπτικισμός του Τόμας Τζέφερσον θα ήταν ολοφάνερα στοιχείο ακαταλληλότητας για τον Λευκό Οίκο σήμερα.

Με διαφορετικούς τρόπους και σε διαφορετικούς βαθμούς, η Ινδία, το Ισραήλ και ο ισλαμικός κόσμος επιδεικνύουν ένα παρόμοιο πρότυπο. Η δυτική Ευρώπη φαίνεται να αποτελεί εξαίρεση. Παρά την αδιάλειπτη ύπαρξη σημαντικών χριστιανοδημοκρατικών κομμάτων σε κάποιες δυτικοευρωπαϊκές χώρες και παρά τη συνεχιζόμενη επιρροή της κοινωνικής διδασκαλίας του Καθολικισμού στις οικονομικές και πολιτικές παραδόσεις των εν λόγω χωρών, η οργανωμένη θρησκεία είναι σχεδόν βέβαιο ότι παίζει μικρότερο ρόλο στην πολιτική το 2000 στο μεγαλύτερο μέρος της επικράτειας της Ευρωπαϊκής Ένωσης απ' ό,τι έπαιζε το 1950. Ακόμα και στη δυτική Ευρώπη, όμως, μια διογκούμενη ισλαμική μειονότητα θέτει υπό αμφισβήτηση τα υπάρχοντα, ασαφή και ιστορικά μεταβαλλόμενα σύνορα ανάμεσα στην περιοχή της πίστης και την περιοχή της πολιτικής. Στον κόσμο συνολικά –στον παγκοσμιοποιούμενο κόσμο του 21ου αιώνα, με τον επιταχυνόμενο διεθνή ανταγωνισμό, τις μαζικές διακρατικές ροές κεφαλαίων και τις τεράστιες πολυεθνικές αυτοκρατορίες των μαζικών μέσων– η παλιά προσδοκία του δόγματος της εκκοσμίκευσης ότι ο σταδιακός εκσυγχρονισμός θα εκτόπιζε βαθμιαία τη θρησκεία από τη δημόσια σφαίρα έχει θεαματικά διαφευστεί από τα γεγονότα. Ο κόσμος του διαδικτύου είναι επίσης ο κόσμος του

μαχόμενου Ισλάμ, της ισραηλινής φονταμενταλιστικής δεξιότητας και του ινδικού BJP. Στην προκλητική ορολογία του Μπέντζαμιν Μπάραμπερ, «τζιχάντ» και «McWorld» έχουν συγκλίνει².

Το βιβλίο αυτό έχει την πρόθεση να συμβάλει στη διαρκώς διογκούμενη δημόσια συζήτηση που έχει προκαλέσει τούτη η αξιοσημείωτη –και ίσως ανησυχητική– συγκυρία. Είναι απόρροια ενός συνεδρίου το οποίο οργάνωσαν από κοινού το *The Political Quarterly* και το πρόγραμμα για τη Θρησκεία και τη Δημοκρατία του Κολεγίου Mansfield της Οξφόρδης τον Σεπτέμβριο του 1999. Αντικείμενο του συνεδρίου ήταν η διερεύνηση των επίμαχων και κυμαινόμενων σχέσεων ανάμεσα στη θρησκευτική πίστη και την πλουραλιστική δημοκρατία στο πλαίσιο μιας διαρκώς παγκοσμιοποιούμενης οικονομίας και πολιτισμού. Πιο ειδικά έθεσε το ερώτημα κατά πόσο η συνεχιζόμενη, και σε πολλές περιπτώσεις ενισχυόμενη, παρεμβατικότητα της θρησκείας θέτει σε κίνδυνο τα θεμέλια της δημοκρατικής διακυβέρνησης.

Σε αυτό το ερώτημα, οι περισσότεροι από τους συγγραφείς του παρόντος τόμου έδωσαν (υπόρρητα εάν όχι ρητά) μια σχετικά οπτιμιστική απάντηση. Μπορεί να συνοψιστεί ως ακολούθως. Ακόμη κι εν απουσία μιας τοκβιλιανής διαπραγματεύσεως η οποία θα διατηρούσε την εκκλησία και το κράτος χωριστά, εκκλησία και δημοκρατία μπορούν να συνυπάρξουν. Οι κοινότητες πίστης δεν διακυβεύουν κατ' ανάγκη τα θεμέλια της πλουραλιστικής δημοκρατίας όταν επιδιώκουν να υλοποιήσουν ουσιαστικά θρησκευτικά προγράμματα μέσω της πολιτικής δράσης. Ούτε η παγκοσμιοποίηση προκαλεί αναπόφευκτα μια απειλητική για τη δημοκρατία έκρηξη της θρησκευτικής μαχητικότητας. Αλλά εδώ υπάρχει επίσης ένας όρος. Όπως υποστηρίζει ο Πωλ Χριστ στο κεφάλαιό του για τον πλουραλισμό του Τζ.Ν. Φίγκις και τη σημασία του για τις σύγχρονες, πολιτισμικά ανομοιογενείς κοινωνίες,

ένας βαθμός αμοιβαίας ανοχής, ή έστω αμοιβαίας αυτοσυγκράτησης, είναι απαραίτητος. Οι θρησκευτικές ομάδες πρέπει να αποδεχθούν το δικαίωμα άλλων θρησκευτικών ομάδων –και, δυνάμει της ίδιας αρχής, το δικαίωμα των μη θρησκευομένων– να διαβιούν με τις δικές τους αξίες. (Το δεύτερο ενδέχεται να είναι δυσκολότερο να επιτευχθεί στην πράξη απ' ό,τι το πρώτο.) Ο «πολιτισμικός φεντεραλισμός» που περιγράφουν η Σούζαν και ο Λούντ Ρούντολφ στην Ινδία είναι βέβαια προϊόν των ιδιαιζουσών ινδικών συνθηκών και θα ήταν λάθος να τον εκλάβουμε ως μοντέλο για τον υπόλοιπο κόσμο, αλλά από κάποιες απόψεις τουλάχιστον μοιάζει να είναι ένα παράδειγμα εκείνου που είχε στο νου του ο Φίγκις. Και ο φεντεραλισμός εξαρτάται, μεταξύ άλλων πραγμάτων, από την προθυμία των ομοσπόνδων να σεβαστούν τα όρια ο ένας του άλλου.

Μια τέτοια αυτοσυγκράτηση ωστόσο είναι δύσκολο να επιτευχθεί ομαλά και να διασφαλίζει με κάποιο τρόπο τη σταθερότητα και τη συνέχεια που απαιτεί η μακροπρόθεσμη συνύπαρξη θρησκείας και δημοκρατίας. Διότι η επίτευξη της εξαρτάται από την προθυμία των θρησκευτικών κοινοτήτων να δεχθούν μια νέα (νεωτεριική) χαλιναγώγηση ορισμένων «φυσικών τάσεων» της θρησκείας (ή τουλάχιστον των τάσεων οι οποίες στο μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας της υπήρξαν κεντρικές για τη θρησκευτική ζωή). Η προνεωτεριική θρησκεία ήταν κατ' ανάγκη πολιτική και δημόσια, με την έννοια ότι επεδίωκε μια φυσική ύπαρξη στη σφαίρα των δημόσιων θεσμών που οργάνωναν την ανθρώπινη ύπαρξη. Η προνεωτεριική θρησκεία επίσης, σε πολλές περιπτώσεις, έτεινε προς την αποκλειστικότητα υιοθετώντας την εκδοχή της μιας και μόνης αληθινής παράδοσης.

Αυτά ήταν τα χαρακτηριστικά της θρησκείας στις δυτικές χώρες, στον ισλαμικό κόσμο και σε πολλά άλλα μέρη μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα. Η διαδικασία μέσω της οποίας αυτά τα χαρακτηριστικά άρχισαν να υποχωρούν

στη νεωτερικότητα του 20ού αιώνα ξεκίνησε, βέβαια, αρκετούς αιώνες νωρίτερα στην Ευρώπη. Από τις αρχές του 17ου αιώνα η αμφισβήτηση των παραδεδομένων αληθειών και δογμάτων στην επιστήμη, τη φιλοσοφία και τη θρησκεία, σε συνδυασμό με αντίστοιχες δομικές αλλαγές στην υλική ζωή και στην πολιτική, έθεσε υπό αμφισβήτηση το προνεωτερικό πολιτικό και δημόσιο πρόσωπο της θρησκείας και τα αποκλειστικά θρησκευτικά αξιώματα. Έτσι χαρακτήθηκαν οι γραμμές της αναμέτρησης και έτσι διεξήχθη ο αγώνας στη Δύση. Και ακόμα συνεχίζεται με ποικίλλουσα κατά τόπους ένταση. Το γιατί η ένταση είναι μεγαλύτερη σε ορισμένους τόπους απ' ό,τι σε άλλους είναι ένα ερώτημα προς συζήτηση, όπως δείχνει ο Χάρολντ Πέρκιν στο κεφάλαιό του για τη «φονταμενταλιστική» θρησκεία στις Ηνωμένες Πολιτείες. Εδώ το απροκάλυπτα πολιτικό πρόσωπο της θρησκείας εμφανίζεται πιο δεσπόζον απ' ό,τι στις περισσότερες άλλες δυτικές χώρες, παρά τη φαινομενικά ραγδαία εκκοσμίκευση. Όποια όμως κι αν είναι η ένταση και το στάδιο της διαδικασίας σε κάθε συγκεκριμένη χώρα, για τη Δύση είναι μια διαδικασία ενδογενής, οργανικά αναπτυσσόμενη στην Ευρώπη, τις Ηνωμένες Πολιτείες και τα δορυφορικά τους έθνη. Αν παραμένει κάποια ένταση ανάμεσα σε ορισμένες θρησκευτικές τάσεις και την πλουραλιστική δημοκρατία, είναι μια ένταση οικεία ριζωμένη σε θεσμοποιημένα σήμερα ήθη και αντιλήψεις. Στον μη δυτικό κόσμο ωστόσο, και ιδιαίτερα στον ισλαμικό, το πράγμα έχει επιβληθεί στη θρησκεία μ' έναν πολύ πιο ωμό τρόπο: η δυτική ηγεμονία (πολιτική, οικονομική και ιδεολογική) επέβαλε ως ξένη δύναμη την επιρροή της γεννώντας μια ένταση παράλληλη με εκείνη που εμφανίζεται στη Δύση, όμως πολύ πιο ραγδαία επιστευδόμενη και χωρίς ιθαγενείς ρίζες. Και στις δύο περιπτώσεις, ορισμένες αντιδράσεις υπήρξαν χαρακτηριστικές. Ο «φονταμενταλισμός» στη Δύση όσο και στον μη δυτικό κόσμο μπορεί εδώ να θεωρηθεί ως μια ιδιαίτερα θορυβώ-

δης προσπάθεια της θρησκείας να επανεπιβεβαιώσει το παλιό πολιτικό της προνόμιο. Η «εξατομίκευση» της θρησκείας, από την άλλη μεριά, αντλώντας από υπάρχοντα στοιχεία σε κάθε συγκεκριμένη παράδοση (π.χ. το μυστικισμό ή την ευσεβιστική ατομική ηθικότητα), την αποπολιτικοποιεί και την καθιστά με αυτόν τον τρόπο «φιλελεύθερη» και ίσως πιο επιδεκτική στον πλουραλισμό. Εδώ πρόκειται βεβαίως για μία αντίδραση που είναι αντίθετη στο «φονταμενταλισμό». Ένα τέτοιο ρεύμα είναι όλο και πιο εμφανές στον ισλαμικό κόσμο, όπως δείχνει ο Ρόναντ Νέτλερ στο κεφάλαιό του για τον τυνήσιο μουσουλμάνο νεωτεριστή Μοχάμετ Τάλμπι. Ο Τάλμπι, όπως και οι ομόλογοί του σε άλλες μουσουλμανικές χώρες, αποσυνδέει εντελώς τη θρησκεία από την πολιτική και οραματίζεται έναν πλουραλιστικό κόσμο των θρησκειών όπου όλες οιπίστεις αντιπροσωπεύουν ισότιμα μονοπάτια προς τον Θεό. Αυτό το πνευματικό ρεύμα γίνεται όλο και πιο ισχυρό, ενώ την ίδια στιγμή ο «φονταμενταλισμός» στον ισλαμικό κόσμο εμφανίζεται, σε ένα άλλο επίπεδο, όλο και πιο διάχυτος, όπως δείχνει ο Σάμι Ζουμπάιντα στο κεφάλαιό του για την ισλαμική πολιτική σε ορισμένες χώρες της Μέσης Ανατολής.

Ο πλούτος και η πολυμορφία αυτού του βιβλίου δεν μπορούν να αποδοθούν στα περιορισμένα όρια μιας μικρής εισαγωγής. Προσπαθήσαμε τουλάχιστον να δώσουμε ένα γενικό πλαίσιο αναφοράς τόσο για τα περιεχόμενα του βιβλίου όσο και για την ευρύτερη συζήτηση στην οποία το βιβλίο έχει την πρόθεση να συμβάλει. Αναγνωρίζουμε ότι κάποια σημαντικά θέματα δεν έχουν βρει την πραγμάτευσή τους εδώ. Πιστεύουμε ωστόσο ότι προσφέραμε μερικές σημαντικές προοπτικές μέσω των οποίων μπορεί να βαθύνει η κατανόηση όλων των κεφαλαίων.

D.M.
R.N.

Σημειώσεις

1. Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, επιμ. Alan Ryan, Everyman's Library, 1994, σ. 309-312.
2. Benjamin Barber, *Jihad vs. McWorld*, Νέα Υόρκη, Times Books, 1995.

